

Puținele date privind istoria arhitecturii civile bucureștene de care dispunem astăzi se datoresc pe de o parte împrejurărilor istorice care au împiedicat păstrarea a mai multor edificii ale trecutului iar pe de altă parte interesului istoricilor acestei arte orientat aproape cu exclusivitate către biserici și mănăstiri. Fără îndoială că și acestea prezintă o importanță deosebită pentru istoria arhitecturii românești, dar cercetarea lor singură nu poate da o imagine completă a acesteia. Această situație nu este caracteristică doar Bucureștilor, ci întregii noastre arhitecturi urbane, nici unul din orașele țării noastre neavind până în prezent (cu excepția Sighișoarei poate¹ vreo monografie cuprinzătoare din punctul de vedere care ne interesează.

Lipsa studiilor privind aspectele arhitecturii civile din București îngreuiază foarte mult o cercetare de acest gen ce trebuie totuși făcută cât mai repede întrucât demolările din ultima vreme, continuând în această privință o tradiție mai veche, sacrifică și o bună parte din construcțiile interesante și semnificative din punct de vedere istoric și artistic. Pentru un observator cât de cât atent al construcțiilor bucureștene este însă limpede că o asemenea cercetare nu este deloc ușoară. Vechimea orașului, marea sa extensune spațială, diversitatea extraordinară a stilurilor, îată câteva împrejurări care adăugate la cele amintite mai sus, fac din istoria arhitecturii civile a Bucureștilor o problemă extrem de complexă. Studiul acestei arhitecturi trebuie să înceapă cu o atentă cercetare de teren care să permită înregistrarea a cât mai multor construcții caracteristice pentru una sau alta din epocile de dezvoltare ale orașului. Cele câteva zeci de clădiri menționate în listele Direcției Monumentelor Istorice sînt cu totul insuficiente. O abordare sistematică a unei astfel de cercetări trebuie să aibă însă în vedere și evoluția urbanistică a Bucureștilor. În această privință rolul istoricilor este preponderent, ei urmînd a trasa, lucru în bună parte făcut, limitele numeroaselor „mahalale” din trecut, unități de viață socială și economică de cel mai mare interes. În cadrul acestor vechi mahalale (cu sensul de cartier) s-au petrecut și interesante schimburi între arhitectura urbană de diverse tradiții și cea rurală, aspect asupra cărui a să spună cuvîntul și etnograful în măsura în care se ocupă cu studiul casei țărănești. În sfîrșit, istoricii de artă și arhitectură trebuie să iden-

¹ Erich Dubowy, *Sighișoara, un oraș medieval*, București, Editura Tehnică, 1957, 198 pagini, 138 figuri.

tifice și să clasifice clădirile potrivit apartenenței acestora la diferitele stiluri ce s-au succedat într-un ritm tot mai accelerat în cursul ultimelor trei secole. Când vorbim de „stiluri” trebuie să fim însă atenți deoarece în cuprinsul Bucureștilor, multe din ele au aspecte atât de particulare și atât de eclecticice uneori încît catalogarea lor întîmpină nu puțină dificultăți. În același timp însă această mare diversitate îmbracă haine atât de străgătoare încît studiul arhitecturii Bucureștilor oferă un larg cîmp de comparații și de analize a felului în care stilurile originare din Occident s-au contopit cu cele venite din Orient, ambele direcții grefîndu-se pe un puternic și străvechi fond autohton.

Bucureștii sînt așezați pe un pămînt rodnic între numeroase ape, apărat de păduri și de bălți și mlaștini, loc prielnic vieții omului ce putea cultiva cereale, face grădinării, crește animale, prinde pește și vînat de diferite soiuri, avea vie și livezi. În acest loc blagoslovit au apărut încă din evul mediu sate care erau urmașe ale unor așezări omenești perpetuate din neolitic de-a lungul timpului pînă azi, într-o impresionantă continuitate așa cum se vede din harta întocmită de profesorul Giurescu (pînă la 1300)² observîndu-se de pildă că pe înălțimile Mihai Vodă și Radu Vodă s-a constatat existența nivelurilor paleolitic, neolitic, bronz și fier. Încet, încet aceste așezări s-au concentrat, s-au contopit în urma unui lung proces istoric (ce continuă de altfel pînă azi) și au format orașul ce apare prima oară documentar în vremea lui Vlad Tepeș (1458). Dezvoltarea ulterioară a orașului, întînsă de-a lungul a cinci sute de ani, a avut drept rezultat formarea unei uriașe aglomerări urbane în cuprinsul căreia însă se pot pînă azi observa urmele structurii laxe legate de caracterul rural sau semirural al așezărilor anterioare.

Studiul evoluției arhitecturii bucureștene trebuie să pornească tocmai de la această realitate istorică și geografică, urmărindu-se atît structurarea orașului de-a lungul vremii cît și acea în spațiu, avîndu-se deci în vedere alcătuirea pe cartiere.

Structurarea temporală a Bucureștilor a cunoscut patru etape principale concretizate în patru perimetre concentrice.

Primul perimetru, alcătuiind nucleul originar, avea în inima sa așa-numitul „Ostrov” adică o suprafață de teren apreciabilă înconjurată ca o insulă de două brațe ale Dîmboviței, pe care se găseau biserici și mînăstiri (Sf. Nicolae din Prund). La nord de Ostrov se afla Curtea Veche Domnească și o parte din zona comercială a Lipsanilor, iar la sud terenul pe care mai tîrziu și-a clădit palat Brîncoveanu. În acest vechi nucleu bucureștean s-au păstrat pînă azi mărturiile arhitectonice de primă importanță, cum sînt Curtea Domnească cu construcții impozante de curînd date la iveală precum și clădiri comerciale și hanuri din secolele XVII, XVIII, XIX a căror studiere se impune azi cu atît mai mult cu cît ele vor fi valorificate prin formarea unei zone de rezervație arhitectonică cu obiectiv turistic și comercial, destinație cum nu se poate mai potrivită. Acest perimetru reprezentînd Bucureștii la anul 1459 format în jurul „Ostrovului” prielnic apărării nu a putut fi explorat arheologic decît în mică măsură datorită marelui densități de

² Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, 1960, București, Editura pentru Literatură, 1966, harta nr. 1 p. 23.

suprafață locuită mai târziu. Dar și această suprafață construită ocupată de clădiri din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea merită a fi studiată întrucât prezintă numeroase aspecte caracteristice pentru viața comercială a trecutului. Locuințe propriu-zise în această zonă s-au păstrat ceva mai puține; am menționa casele de țirgoveți, foarte vechi (probabil început de sec. XVIII) de pe strada Sf. Nicolae Jignița nr. 3 și 5, ca și o serie de case de pe străzile Sf. Ion Nou, Spaniolă, Banu Mărăcine, Negru Vodă. De asemenea, amintim ansamblurile comerciale de pe Calea Văcărești și Calea Moșilor, din porțiunile lor din centru, adică legate de piața Sf. Gheorghe, reprezentând arhitectura secolului al XIX-lea.

Un al doilea perimetru reprezintă Bucureștii pe vremea lui Mihai Viteazul (1600), însemnând o extindere considerabilă și mai ales trecerea orașului pe malul drept al Dimboviței. Creșterea s-a făcut atît spre sud-vest cît și spre nord-est, ultima tendință fiind cea care va rămîne dominantă și caracteristică urbanisticii bucureștene pînă în zilele noastre. În perimetrul astfel lărgit se află vechi și importante cartiere din punctul de vedere al istoriei arhitecturii, vestigiile păstrate pînă azi trebuind a fi studiate. Astfel pe străzile de la poalele Dealului Patriarhiei (Principatele Unite, Enăchită Văcărescu, Muzelor, Calea Șerban Vodă) sînt numeroase case vechi și prăvălii ce nu au fost încă înregistrate ca atare. Amintim casele de pe Muzelor și de pe Principatele Unite, unele dintre ele fiind poate cele ce-i vor fi servit drept subiect în unele din stampele lui Preziosi de la mijlocul sec. al XIX-lea. În același perimetru intră și cartierul din jurul Mănăstirii Antim și Sfinții Apostoli, apoi spre nord-est restul zonei comerciale a Lăpscanilor, a pîetei Sf. Gheorghe cu vechea casă parohială a Bisericii Răzvan, cu începutul Căii Călărășilor, cu Biserica Stelea despre a cărei mahala avem mărturia scrisă și desenată de către pictorul francez Charles Doussault (1854) evocînd cu nostalgie „această mică lume... plină de originalitate și de poezie ciudată”. În acest perimetru au apărut în secolul al XIX-lea case de negustori bogați adoptînd stilul neoclasic de diferite facturi și un neo-gotic ce se mai păstrează în cîteva exemplare datînd de pe la 1860—1870.

Al treilea perimetru închide o arie foarte mare reprezentînd aproape dublul celui precedent, însemnând limitele Bucureștilor de pe vremea lui Brincoveanu (1700). Expansiunea Bucureștilor ca suprafață este impresionantă și reflectă întreg avîntul epocii respective. Din punctul de vedere al arhitecturii civile este cea mai bogată zonă în clădiri vechi, epoca fiind ceva mai apropiată de zilele noastre și păstrînd deci imobile care-și pot avea originea chiar în epocă. O trecere în revistă a tuturor punctelor de interes nu este posibilă în aceste cîteva rînduri, dar vom spune totuși că aici se găsesc de pildă cartierele vechi din jurul mănăstirii Radu Vodă, cele de sub Dealul Arsenalului (Curtea Arsă) și de sub Mihai Vodă (Arhivele Statului), o porțiune importantă a Căii Victoriei dar pe care nu au mai rămas multe construcții vechi, cartierul Batîștei din care avem mărturia iconografică tîrzie, apoi vechea mahala a Oțetarilor ale cărei case ne sînt cunoscute dintr-o foarte exactă descriere făcută de Nicolae Filimon: „La extremitatea de miază-noapte a mahalalei Oțetarilor, era pe timpul lui Caragea o uliță infun-

dafă... În acea uliță se aflau mai multe căsuțe învelite cu trestie, în care locuiau sacagii și căruțași. În mijlocul lor... era o casă, care prin arhitectura ei de ordin otoman și prin mica grădină compusă din arbori și flori, atrăgea foarte mult băgarea de seamă a trecătorilor... Curtea acestei case era îngrădită cu uluci de stejar ascuțiți la vîrf și foarte înalte, iar în partea despre fațada uliței, avea parmaclicuri cioplite și așezate cu mare gust... În virful aceluia acoperiș (al porții n.s.) erau doi câmpiori în formă de sceptru, avînd fiecare la extremitatea de sus un cocoș lucrat în lemn foarte gros, iar pe fațada stîlpilor erau sculptați doi șerpi ținînd cîte un măr în gură. Casa era de zid, cu un singur etaj și împărțită în două camere și un pridvor. Învelitoarea era de olane, iar la cele două puncturi unde se unesc doliile avea cîte o bășică de pămînt smălțuită, cu virful în formă de pasăre”³. Este una din cele mai complete descrieri a unei case din Bucureștii vechi, exactitatea ei putînd fi bine constatată de cunoscătorii arhitecturii populare românești. Afirmatia că ar fi de „ordin otoman” credem că se referă mai ales la fațadă și decor, întrucît planul, element esențial al unei case, va rămîne totdeauna cel local, legat de istoria și de felul de viață autohton. Continînd circuitul spre răsărit mai întîlnim în acest perimetru mahalaua Armenească incluzînd și strada Spătarului unde se află azi cea mai veche locuință păstrată în București, așa-zisa Casa Melik, azi perfect restaurată, apoi ulițele cu case mari ale Negustorilor, Mintulesii și Căii Moșilor în care pe porțiunea din acest perimetru se află unele din cele mai interesante ansambluri de case, prăvălii și hoteluri, cea mai mare parte din prima și a doua treime a secolului al XIX-lea. În partea de sud a perimetrului se află și o porțiune a Căii Șerban Vodă pe care se mai păstrează cîteva case vechi între care și cea bine cunoscută cu foisor și cu fațadă neo-clasică, proprietate a Muzeului de istorie a Bucureștilor. Tot în acest perimetru se află și frumoasa casă veche de pe Mircea Vodă pe care, spre capătul dinspre Calea Călărășilor este situată și marea casă bolonească a lui Eliade cu curte inconjurată cu uriașe ziduri cu contraforturi ce ne aduc aminte de descrierea „caselor bolovănite” a seniorilor feudali făcută de G. I. Ionescu-Gion atunci cînd se referă la „casele Vistierului Dan care erau atît de puternic zidite, încît Mihai Viteazul trebui să le bată din patru părți cu tunurile pentru a putea străbate pînă la Turcii Emirului, întăriți în curtea bolovănită a boierului dușman”⁴.

Cele trei perimetre amintite pînă acum constituie și azi nucleul cel mai dens construit al Bucureștilor. Ultimul perimetru, cel de al patrulea, este de departe cel mai mare (cuprinde de circa cinci ori toate cele trei perimetre la un loc) și are în același timp cea mai laxă structură. Este o arie în care se mai găsesc curți enorme, cu case construite pe loturi mari de teren. Lămitele acestei arii sînt cele fixate ca margini ale Bucureștilor de către Regulamentul Organic la 1831. În acest perimetru se află marile artere de circulație ale Căii Plevnei (Podul de Pămînt), Căii Griviței (Ulița Tirgoviște), Uliței Romane, Căii Dudești, Uliței Agricultorilor, o porțiune a Căii Rahovei (Podul Calicilor) — celelalte porțiuni

³ Nicolae Filimon, *Ciocul vechi și nou, București*, fără an, ediția N. Mihăescu, editura Cugetarea, p. 243.

⁴ G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 672.

traversând primele trei perimetre mai vechi, — Calea Văcărești, Uranus și 13 Septembrie.

În cuprinsul acestui perimetru se pot distinge mai multe sub-zone cu arhitectură distinctă. În primul rând trebuie să observăm că aici sînt grupate o serie de străzi legate de anumite meserii. Spre deosebire însă de străzile din perimetrul central, vechi, în care găsim ulițe de meșteșugari legați de un comerț mai „subțire” cum ar fi străzile Blănarilor, Lipseșilor, Gabrovenilor, Șelarii, Cavafii, etc. plasate toate în apropierea Curții Vechi, în perimetrul acesta exterior se întîlnesc străse oarecum la un loc străzile Făinarilor, Măcelarilor, Dogarilor, Franzelarilor, Orzarilor, Găitănarilor, Grădinarilor, Christigilor, Stupinarilor, Agricultorilor sau ale micilor negustori, Precupeții Vechi, Precupeții Noi, sau exprimînd tot o îndeletnicire comercială, a Oltenilor, poate și a Ardelelenilor, sau exprimate prin obiectul comerțului : Zece Mese, Vaselor etc. Din punct de vedere arhitectonic este vorba de case în genere mici, păstrînd multe elemente rurale : stîlpi, prispe, acoperișuri de șindrilă sau olane rotunde. La cele mai înstărite se întîlnesc și arcade în paianță care se leagă însă de o arhitectură de târgoveți mai veche păstrată azi în cîteva case și chilii mănăstirești din incinta orașului (Schitu Darvari, Popa Rusu) și care mai putea fi văzută pînă acum vre-o zece ani și la o frumoasă casă de pe Maria Rosetti. De menționat că cel mai vechi exemplar al acestor construcții cu arcade este pentru București chioșcul de la mănăstirea Pantelimon (cca. 1750). După părerea noastră atît arcadele în palanță, frecvente în toată Muntenia mai ales la orașe (Cîmpulung, Pitești, Ploiești, Tîrgoviște) dar și la sate (vezi Chioșdurile Buzoienilor), cît și stîlpii de lemn dintre care cele mai frumoase exemplare au fost recent descoperite la Curtea Veche (Hanul lui Manuc), ar putea fi reflexe ale unor modele constantinopolitane adaptate însă mediului românesc. Ele nu se întîlnesc la sudul Dunării decît în unele zone locuite tot de români (Valea Timocului) și nu în formele și de bogăția celor de la nordul Dunării.

În al doilea rînd observăm că în același perimetru sînt grupate și o serie de case de caracter rural și mai evident, atît prin mărimea locului pe care sînt construite cît și prin caracteristicile lor de plan și de decor : stîlpi ciopliți simpli, grinzi masive, lipsite de arcade sau parmalie. Ele se întîlnesc cu osebire într-un triunghi format din Calea Moșilor, Calea Călărășilor și Șos. Mihai Bravu, concentrarea lor maximă fiind pe Agricultori. Observăm că atît străzile legate de meserii evocate mai sus (Făinari, Măcelari etc.) cît și acestea ale „țărănilor” sînt situate în apropierea Oborului Vechi plasat între Șoseaua Iancului și Calea Moșilor lîngă Mănăstirea Pantelimon și Biserica Oborului Vechi. În ansamblu este vorba de o arhitectură modestă, dar avînd certe elemente tradiționale locale, a unor oameni veniți relativ recent (în ultima sută și cincizeci de ani) de la țară și absorbiți în organismul urban.

Alături de aceste două categorii de arhitectură „veche” în același perimetru se găsesc și case ale unor orășeni mai înstăriți care în secolul al XIX-lea au trecut la așa-zisele „case-vagon”, exemplare tipice ale cărora se găsesc atît în cartierele Toamnei, Dudeștilor și Griviței, cît și în cele din Calea 13 Septembrie și Uranus. Unele din cele mai vechi

și mai interesante se găsească, neașteptat, într-o zonă ultracentrală (între Polonă și Dorobanți) formînd o insulă rurală surprinzătoare la care accesul se face prin străduțe înguste de trei, patru metri necarosabile.

În sfîrșit, a patra categorie din același perimetru exterior, este cea a „caselor” mari cu aspect de mici „hoteluri” particulare, cu fațade neoclasice și baroce, și care datează din a doua jumătate a sec. al XIX-lea și mai precis din anii 1880—1900. Multe din acestea sînt reușite construcții ce ar putea face de asemenea obiectul unui studiu.

Iată deci cam care ar fi programul de studiu al arhitecturii civile bucureștene, așa cum mai poate fi ea întilnită azi (1971) pe teren. Este vorba de o arhitectură cu înfățișări proteice, uneori deconcertante, dar totdeauna pline de farmec generat nu numai de surpriză dar și de întilnirea cu realizări arhitectonice deosebite făurite de-a lungul vremii de meșterii constructori ai unui oraș aflat de atîtea ori „în calca rău-tărilor” și tot de atîtea ori refăcut cu vigoare și fantezie.

Quartiers de Bucarest avec d'anciennes maisons

RÉSUMÉ

Les recherches faites sur l'histoire de l'architecture civile de Bucarest, doivent commencer avec un attentif enregistrement des constructions significatives du point de vue historique et artistique, qui existent encore.

L'ancienneté de la ville, sa grande expansion spatiale, la diversité des styles, contribuent à la difficulté d'une pareille recherche. L'évolution urbanistique de Bucarest connu quelques grandes étapes, parmi lesquelles, au moins quatre ont eu lieu jusqu'au début de XIX-ème siècle. Celles-ci sont définies par les quatre périmètres (1459, 1660, 1700, 1831) qui sont pris en considération dans les pages qui suivent. Dans ce cadre on peut identifier plusieurs catégories de constructions civiles anciennes : les zones commerciales de l'ancien centre de la ville et celles développées tout le long des ancienne rues qui, aujourd'hui ont perdu en grande partie leur importance économique ; les quartiers résidentiels anciens, se trouvant surtout près des anciennes Cours princières et des propriétés des monastères sur la rive droite de la Dîmbovița et dans la zone du début de la rue de Călărăși et de la rue Moșilor ; les quartiers résidentiels relativement nouveaux (vers la fin du XIX-ème siècle) où se trouvent de grands bâtiments, somptueux, d'inspiration néo-classique et baroque ; les demeures des boyards qui existent aujourd'hui surtout dans la partie du nord des périmètres sur notre carte ; les vieilles maisons des marchands, en treillis et en troncs de bois sculptés ; les maisons surnommées „en wagon” construites par la petite bourgeoisie durant les dernières décennies du XIX-ème siècle ; les habitations du type rural ou semi-rural dans la partie est de la ville.

Aucune de ces catégories de constructions n'a été étudiée jusqu'à présent, et pour cause, la classification est aussi une sorte de programme d'étude de l'architecture civile de Bucarest. Il s'agit d'une architecture à des apparences protéique parfois déconcertantes, mais toujours pleines de charme générée non seulement par la surprise, mais aussi par la rencontre avec des réalisations architecturales particulières, crées à travers les siècles par des artistes constructeurs, et d'une ville qui fut de nombreuses fois „exposée aux vicissitudes”, et autant de fois reconstruite avec vigueur et fantaisie.